

УДК 343.8

DOI 10.33244/2617-4154.2(4).2020.128-134

Н. А. Лугіна,*к.ю.н., доцент**e-mail: natali.lugina7@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****В. О. Волощук,***Університет ДФС України**e-mail: voloschuk11@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2871-6380**

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ВІДПОВІДНО ДО ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано міжнародні конвенції, що забезпечують права і свободи засуджених, перелічено питання, що виникають під час застосування міжнародних конвенцій, та досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо засуджених в Україні. Встановлено, що основною проблемою є засудження осіб за порушення права, не захищеного Конвенцією та протоколами до неї. Визначено, що сьогодні існують громадські організації, що допомагають засудженим у процесі звернення до Суду.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, засуджений, механізм забезпечення прав, позбавлення волі, права засуджених.*

Н. А. Лугина, В. А. Волощук. Механизм обеспечения прав осужденных в соответствии с практикой Европейского суда по правам человека

В статье проанализированы международные конвенции, которые обеспечивают права и свободы осужденных, перечислены вопросы, что возникают во время использования международных конвенций, и исследована практика Европейского суда по правам человека относительно осужденных в Украине. Установлено, что основной проблемой является осуждение лиц за нарушение прав, не защищенного Конвенцией и протоколами к ней. Определено, что в сегодняшнее время существуют общественные организации, которые помогают осужденным в процессе обращения в суд.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, осужденный, механизм обеспечения прав, лишение свободы, права осужденных.*

Метою статті є аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд) щодо механізму забезпечення прав засуджених в Україні.

Постановка проблеми. Механізм захисту прав і свобод громадян застосовується до всіх громадян держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини, включаючи засуджених або осіб, які перебувають під слідством. В останні десятиліття міжнародне право старанно вносило власні корективи, поправки до законодавства. Отже, головним досягненням є створення міжнародної системи гарантій прав людини, яка базується

на загальноновизнаних принципах, які закріплені рядом міжнародних договорів як універсального, так і регіонального характеру, але сьогодні практично відсутній механізм їх застосування.

Аналіз сучасних досліджень. Розгляд використання практики Європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених здійснювали такі видатні науковці, як К. П. Задой, Т. І. Фулей, П. П. Андрушко, С. В. Клименко, П. М. Рабінович, О. О. Дудоров, Т. М. Слінько, О. О. Сорока та інші. Однак, незважаючи на значний внесок вказаних науковців, питання, що розглядається, все ще залишається не до кінця дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Ратифікувавши Європейську конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання щодо її впровадження у національній правовій системі. Водночас імплементація норм Конвенції передбачає не лише впровадження її принципів та ідей у внутрішню систему, а й реалізацію рішень ЄСПЛ, прийнятих у зв'язку з порушенням Конвенції державою-учасницею. Це нерозривний зв'язок між Конвенцією та рішеннями Європейського суду з прав людини. Конвенція визначає діяльність Європейського суду як допоміжний механізм захисту прав і свобод людини, основна відповідальність за забезпечення яких покладається на національні правові системи.

Можна констатувати, що цей міжнародно-правовий механізм є одним із основних та ефективних. Конвенція регулює створення такого органу, передбачаючи, що Європейський суд з прав людини, заснований на постійній основі, повинен бути створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами своїх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання щодо тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї, поданих до неї відповідно до статей 33, 34, 46 та 47 [1]. Будь-яка Висока Договірна Сторона може звернутися до Суду з будь-яким порушенням положень Конвенції та протоколів до неї, які вона вважає вчиненими іншою Високою Договірною Стороною. Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе жертвами порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права [2].

ЄСПЛ може оскаржувати лише порушення державою в особі її органів, установ, організацій, посадових осіб чи інших органів влади прав людини або основних свобод, передбачених Конвенцією та протоколами до неї. До таких прав належать, наприклад, право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського поводження, права на свободу пересування, свободу об'єднань, на справедливий суд тощо. Як і всі громадяни, засуджені також мають право звернутися до Європейського суду з прав людини. З метою захисту правового статусу осіб, які перебувають у пенітенціарних установах, законодавчих перешкод для подання окремих заяв до Суду не існує. Відповідно до ч. 4 ст. 113 КВК України передбачається листування з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Європейським судом з прав людини, а також іншими відповідними органами міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженими особами таких міжнародних організацій, судом і прокурором. Відправлена або отримана кореспонденція перегляду не підлягає. Однак на практиці засуджені постійно допускають помилки у разі звернення до Суду – порушення строку подання заяви, а заявник звертається до Суду як вищої інстанції, яка впливає на Верховний Суд щодо скасування рішень національних судів.

Іншою основною проблемою є засудження осіб за порушення права, не захищеного Конвенцією та протоколами до неї. Нині існують громадські організації, що допомагають засудженим у процесі звернення до Суду. Вони можуть порадити заявнику щодо того, як найкраще подати заяву до Суду, на чому зосередитися, та допомогти отримати певні документи, наприклад направляючи звернення до державних органів. Залежно від своїх можливостей та досвіду у цій галузі громадська організація може надіслати скаргу за свій рахунок. Однак, на відміну від державних установ, відповідальність за запити яких часто несе громадська організація, яка не зобов'язана вживати всі ці дії.

Зазначаючи більш докладно про міжнародний захист прав засуджених за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, у більшості випадків Європейський суд захищає право таких осіб порушувати їхні права на катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання. Права засуджених на утримання під вартою, право на захист та право на повагу все частіше порушуються. На жаль, після 19 років дії Конвенції в Україні проблеми все ще залишаються актуальними. Сам Суд наголосив, що права на свободу та особисту недоторканість постійно встановлюються Судом у справах проти України. Ст. 5 Конвенції гарантує право на свободу та особисту недоторканість, а тому слугує ключовим елементом у захисті індивідуальних прав. У справі «Де Уайльд Омс та Версіп проти Бельгії» Суд зазначив, що право на особисту свободу є особливою умовою, якою повинен користуватися кожен, і позбавлення якої матиме прямий і негативний вплив на здійснення багатьох інших прав. Тут формуються основні принципи, які Суд застосовує у своєму провадженні, насамперед принцип презумпції свободи. У ст. 5 Конвенції міститься вичерпний перелік винятків, за яких особа може бути позбавлена волі, і лише вузьке тлумачення цих випадків відповідає цілям цього положення – забезпечити, щоб ніхто не був самовільно позбавлений свободи. Отже, в контексті проблеми позбавлення волі, умови, за яких дозволяється позбавлення волі, та гарантії, що надаються затриманим, повинні бути чітко регламентовані. Затримання повинно бути законним як з точки зору матеріального, так і процесуального права, тобто повинен бути законодавчий текст, який допускає обмеження волі відповідно до вимог закону, а процесуальний – відповідно до встановленого законом порядку. Ордер повинен бути належним чином оформлений – наявність підозр, конкретних підстав. Закон повинен дотримуватися під час розгляду кожної конкретної справи.

Європейський суд неодноразово звертав увагу на порушення п. 1 ст. 5 Конвенції про незаконне утримання заявника. Роз'яснюючи це питання та визнаючи, чи належним чином дотримувалась передбачена законом процедура, Конвенція посилається на національне законодавство та встановлює обов'язок забезпечувати дотримання матеріальних і процесуальних норм такого права, а також вимагаючи, щоб будь-яке ув'язнення відповідало меті ст. 5, що полягає у захисті людей від свавілля. У справі Закшевського проти України від 17 березня 2016 року за фактом грабежу та фактом умисного вбивства і замаху на вбивство було ухвалено рішення обрати запобіжний захід для заявника у вигляді тримання під вартою. Він був затриманий на підставі вищезазначеного судового рішення 11 листопада 2001 року. Тримання заявника продовжувалось чотири рази. Заявник оскаржив останнє рішення суду, але Верховний Суд підтримав його, зазначивши, що немає підстав для зміни або скасування запобіжного заходу заявника. З 28 липня до 13 жовтня 2004 року заявника утримували в Харківському СІЗО. У жовтні 2005 року заявника було визнано винним у бандитизмі, декількох епізодах

грабежу, умисному вбивстві та замаху на вбивство. Суд засудив його до довічного позбавлення волі, посилаючись на свідчення заявника як підозрюваного, обвинуваченого, зокрема за участю захисника. Верховний Суд залишив рішення заявника без змін і відхилив скарги заявника щодо порушення його права на захист на досудовому етапі. Після винесення вироку заявнику він був переведений до сектору максимального рівня безпеки в Донецькому СІЗО [3].

Заявник скаржився до Суду на підставі ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами його утримання в Харківському СІЗО та використанням наручників у Донецькому СІЗО; за п. 4 ст. 5 Конвенції через неможливість ініціювати судовий перегляд законності його подальшого тримання під вартою. Крім того, заявник подав інші скарги на порушення стст. 3, 5, 6, 8 і 13 Конвенції. Розглянувши скарги заявника, ЄСПЛ дійшов висновку, що умови утримання заявника в Харківському СІЗО, зокрема відсутність особистого простору, доступного заявнику, в поєднанні з неможливістю ходити майже три місяці, є принизливими. У зв'язку з цим визнав порушення ст. 3 Конвенції. Для ст. 5 Конвенції Суд дійшов висновку, що заявник не зміг застосувати ефективну процедуру перевірки законності його подальшого тримання під вартою на стадії досудового та судового розгляду. Були також порушення, передбачені ст. 6 Конвенції, що стосується права заявника на доступ до захисника у процесі, а первинні зізнання заявника могли мати значний вплив на подальший хід кримінального провадження у його справі та зіграти певну роль у рішеннях національних судів [3].

Напрямом забезпечення прав засуджених повинно бути використання практики Європейського суду з прав людини як забезпечення реалізації ст. 6 Європейської конвенції про право на справедливий суд. У цьому відношенні видається цікавим рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України», заява № 7460/03, 15 травня 2008 р. [4]. Українська Гельсінська спілка з прав людини в рамках проекту Щорічного дослідження національної судової практики «Прецедент UA-2017» проаналізувала рішення та виявила, що факти порушення статті 6 Конвенції були такими: «21 лютого 2000 р. заявник увіз незвичний автомобіль на територію України із зобов'язанням вивезти його до певної дати. Він був заарештований у вересні 2000 р. та засуджений до 8 років позбавлення волі за вбивство у грудні того самого року. 5 червня 2002 року чернігівські митники склали протокол про порушення заявником митних правил. 12 серпня 2002 року Новозаводський районний суд м. Чернігів розглядав справу за відсутності заявника, хоча в протоколі було вказано місце його ув'язнення та визнано його винним в адміністративному правопорушенні. Про рішення суду заявника було повідомлено адміністрацією установи виконання покарань, яка отримала копію рішення 23 серпня 2002 року. Суд вважає, що під час адміністративного провадження проти заявника він відбував покарання і не брав участі в адміністративному провадженні, незважаючи на той факт, що відповідні органи державної влади знали про ситуацію заявника та місце, де він відбував покарання. Суд також зазначає твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за порушення митних правил, оскільки він перебував у в'язниці і не міг виконати свій обов'язок вивезти автомобіль. Національна влада перекваліфікувала дії заявника як ще одне правопорушення – втрату майна під митним контролем. Суд вважає, що у цьому провадженні не було важливих процесуальних гарантій і ці процесуальні недоліки у світлі обставин справи були достатньо серйозними, щоб поставити під сумнів справедливість провадження. Відповідно, мало місце порушення

пункту 1 статті 6 Конвенції». Також у цитованому рішенні суд посилається на такі рішення ЄСПЛ: «Кузьміна проти України», заява № 11984/06, 16 червня 2016 року; «Чопенко проти України», заява № 17735/06, 15 січня 2015 р.; «Салов проти України», заява № 65518/01, 6 вересня 2005 р.; «Коробов проти України», заява № 399598/03, 21 липня 2011 р.; «Жук проти України», заява № 45783/05, 21 жовтня 2010 р.; «Гурепка проти України (№ 2)», заява № 38789/04, 8 квітня 2010 р. [5, с. 244–245]. Наведене рішення свідчить, що Україна як держава-учасниця Європейської конвенції повинна дотримуватися її норм, зокрема щодо забезпечення прав засуджених. Адже ЄСПЛ не проводить розмежування суб'єктів прав засуджених громадян. Щоб підтвердити це, можемо ще раз згадати положення ст. 1 ЄКПЛ: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, викладені у Розділі I цієї Конвенції!» [2]. Зрозуміло, що термін «кожен» означає будь-якого громадянина України.

Висновки. Усе вищезазначене вказує на те, що питання про доступність засобів правового захисту на національному рівні, а також питання про ефективність доступних засобів правового захисту є пріоритетним спором між заявником та державою-відповідачем на стадії розгляду порушення Конвенції. Правові позиції ЄСПЛ займають особливе місце серед джерел, якими керуються національні суди та інші органи державної влади у своїй діяльності. Вони є результатом тлумачення норм Конвенції, а також ставлення ЄСПЛ до певних юридичних проблем. Отже, практика Європейського суду з прав людини активно використовується як частина механізму захисту прав засуджених. Оскільки в ст. 1 Конвенції передбачено, що держави-учасниці зобов'язуються забезпечити кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією, отже, права і свободи засуджених також повинні бути гарантовані.

Сьогодні практика Європейського суду з прав людини активно використовується у національній правоохоронній практиці з точки зору забезпечення прав засуджених. Існують різні сфери забезпечення прав засуджених, зокрема забезпечення права на справедливий суд, запобігання катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню тощо. Ця діяльність є механізмом забезпечення прав засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стамбульський протокол: посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. URL: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf> (дата звернення: 08.09.2020).
2. Конвенція про захист прав людини та основоположених свобод: Конвенція: міжнар. док. від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.09.2020).
3. Ковальов А. В. Вплив міжнародних конвенцій і практики Європейського суду з прав людини на забезпечення прав і свобод засуджених осіб в Україні та країнах Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 81–89.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008 (заява № 7460/03). *Офіційний вісник України*. 17.11.2008. № 85. С. 71. Ст. 28–67.
5. Precedent UA – 2017. Київ: КВІЦ, 2018. 412 с.

REFERENCES

1. Stambulskiyi protokol: posibnyk z pytan efektyvnoho rozsliduvannia i dokumentuvannia faktiv katuvan ta inshoho zhorstokoho, neliudskoho chy takoho, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhennia abo pokarannia. URL: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf> (data zvernennia: 08.09.2020).

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhenykh svobod: Konventsiiia: mizhnar. dok. vid 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennia: 10.09.2020).

3. Kovalov A. V. Vplyv mizhnarodnykh konventsii i praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na zabezpechennia prav i svobod zasudzhennykh osib v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. 2017. Vyp. 17. S. 81–89.

4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Nadtochii proty Ukrainy» vid 15.05.2008 (Zaiava № 7460/03). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 17.11.2008. № 85. S. 71. St. 28–67.

5. Precedent UA – 2017. Kyiv: KVITs, 2018. 412 s.

N. A. Lugina, V. A. Voloshchuk. Mechanism for ensuring the rights of convicted persons in accordance with the jurisprudence of the European Court of Human Rights

The article analyses international conventions that guarantee the rights and freedoms of convicts, lists the issues that arise during the use of international conventions and studies the practice of the European Court of Human Rights regarding convicts in Ukraine. It has been established that the main problem is the conviction of persons for violation of rights not protected by the Convention and its protocols. It is determined that at present there are public organizations that help convicts in the process of going to court.

Having ratified the European Convention, Ukraine had undertaken to implement it in the national legal system. At the same time, the implementation of the norms of the Convention provides not only for the incorporation of its principles and ideas into the domestic system, but also for the implementation of the decisions of the ECHR taken in connection with the violation of the Convention by the State party. This is an inextricable link between the Convention and the decisions of the European Court of Human Rights. The Convention defines the activities of the European Court as a subsidiary mechanism for the protection of human rights and freedoms, the primary responsibility for which lies with national legal systems.

With regard to the international protection of the rights of convicted persons under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in most cases the European Court of Justice protects the right of such persons to violate their rights to torture, inhuman or degrading treatment or punishment. The rights of prisoners to detention, the right to defence and the right to respect are increasingly being violated. Unfortunately, after 19 years of operation of the Convention in Ukraine, the problems still remained relevant. The Court itself emphasized that the rights to liberty and personal inviolability are constantly established by the Court in cases against Ukraine.

It can be said that this international legal mechanism is one of the main and effective ones. The Convention regulates the establishment of such a body, assuming that a permanent European Court of Human Rights should be established to ensure compliance by the High Contracting Parties with their obligations under the Convention and its Protocols. Any of the High Contracting Parties may apply to the Court in any breach of the provisions of the

Convention and its Protocols which it considers to have been committed by another High Contracting Party.

Thus, all of the above indicates that the question of the availability of remedies at the national level, as well as the effectiveness of available remedies, is a priority dispute between the complainant and the respondent State at the stage of the review of the violation of the Convention. The legal position of the ECHR occupies a special place among the sources that guide national courts and other public authorities in their activities. They are the result of the interpretation of the rules of the Convention, as well as the attitude of the ECHR to certain legal problems. Thus, the practice of the European Court of Human Rights is actively used as part of the protection of the rights of convicted persons.

Today, the practice of the European Court of Human Rights is actively used in national law enforcement practice in terms of ensuring the rights of convicted persons. There are various areas for ensuring the rights of convicted persons, such as the right to a fair trial, the prevention of torture, inhuman or degrading treatment or the like. This is a mechanism for ensuring the rights of convicted persons.

Key words: *European Court of Human Rights, convict, mechanism for ensuring rights, deprivation of liberty, rights of convicts.*

Стаття надійшла до редколегії 5 листопада 2020 року